

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 58 - 95, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/120/2001

POLACY WOBEC ZBRODNI W JEDWABNEM - PRZEMIANY SPOŁECZNEJ ŚWIADOMOŚCI

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, WRZESIEŃ 2001

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Informacja o zbrodni w Jedwabnem dotarła już niemal do wszystkich Polaków (90%). Od kwietnia br. odsetek ankietowanych, którzy słyszeli o tej tragedii, zwiększył się o 7 punktów.
- Zdecydowana większość badanych (79%) ma świadomość, że ofiarami zbrodni byli Żydzi, w tym 9% sądzi, że Żydzi i Polacy. W stosunku do kwietnia opinie na ten temat w zasadzie nie uległy zmianie, obecnie jednak badani nieco silniej akcentują martyrologię Polaków.
- W porównaniu z kwietniem zmieniło się postrzeganie sprawstwa zbrodni. Zmalał odsetek osób (z 34% do 28%) obciążających winą wyłącznie Niemców, nieco zwiększyły się natomiast odsetki tych, którzy dopuszczają do świadomości współsprawstwo Niemców i Polaków (wzrost wskazań z 14% do 17%) oraz wyłączone sprawstwo Polaków (z 7% do 10%). Na udział Polaków w zbrodni wskazuje więc ponad jedna czwarta badanych (27%, czyli o 6 punktów więcej niż w kwietniu). Prawie jedna trzecia (30%) nie potrafi powiedzieć, kto jest sprawcą zbrodni.
- Większość badanych (61%) nie wykazała zainteresowania uroczystością upamiętniającą sześćdziesiątą rocznicę tragicznej śmierci jedwabieńskich Żydów, tylko niespełna dwie piąte (38%) śledziło relacje mediów.
- Wyraźnie podzielone są poglądy na temat tego, czy oficjalne akty żalu i przeprosin ze strony przedstawicieli państwa i Kościoła przyczynią się do zbliżenia między Polakami a Żydami. Ponad jedna trzecia badanych (36%) uważa, że wydarzenia te zaowocują zbliżeniem, natomiast ponad dwie piąte (44%) jest przeciwnego zdania.
- W latach 1996-2000 zarejestrowaliśmy rozbudzenie w społeczeństwie poczucia religijnej bliskości z Żydami, które wiązało się z papieską pielgrzymką do Ziemi Świętej. Po ujawnieniu tragedii w Jedwabnem obserwujemy stopniowe słabnięcie tego poczucia. Świadomość religijnej więzi niejako powróciła do stanu, jaki odnotowaliśmy w sierpniu 1996 roku, po obchodach pięćdziesiątej rocznicy pogromu kieleckiego. Obecnie dwie piąte Polaków (39%) uważa, że *Żydzi to nasi starsi bracia w wierze*, a taki sam odsetek (39%) nie zgadza się z tym określeniem.

Wszczęcie przez Instytut Pamięci Narodowej śledztwa w sprawie zbrodni popełnionej w 1941 roku na żydowskich mieszkańcach Jedwabnego, w której udział wzięli Polacy - zwykli mieszkańcy tego miasteczka, oraz nagłośnienie przez media informacji i dyskusji na ten temat skłoniły nas do zaplanowania badań, które uchwyciłyby przemiany społecznej świadomości związanej z tą tragedią.

Pierwszy sondaż, zrealizowany w kwietniu 2001 roku, pozwolił opisać stopień poinformowania społeczeństwa o zbrodni, jej ofiarach i sprawcach, reakcje z nią związane, opinie na temat moralnej odpowiedzialności Polaków oraz potrzeby ogólnonarodowego aktu żalu i przeprosin za krzywdy wyrządzone Żydom¹.

Kolejne badania przeprowadziliśmy w sierpniu - po oficjalnych aktach żalu i przeprosin ze strony przedstawicieli państwa i Kościoła, które miały miejsce w maju (nabożeństwo przebłagalne za zbrodnię w Jedwabnem odprawione przez polskich biskupów w Warszawie) oraz w lipcu (uroczystość w Jedwabnem, z udziałem prezydenta Polski, upamiętniająca sześćdziesiątą rocznicę śmierci jedwabieńskich Żydów). Interesowało nas, czy te wydarzenia wpłynęły na stopień poinformowania społeczeństwa o tragedii w Jedwabnem, na wiedzę o jej ofiarach i sprawcach²? Chcieliśmy się także dowiedzieć, czy ankietowani interesowali się przebiegiem uroczystości w Jedwabnem i czy sądzą, że oficjalne akty ekspiacji przyczynią się do zbliżenia między Polakami a Żydami³. Próbowaliśmy ponadto uchwycić przemiany, jakie w latach 1996-2001 zaszły w opiniach Polaków na temat religijnej więzi łączącej nas z Żydami.

¹ Zob. komunikat CBOS „Polacy wobec zbrodni w Jedwabnem”, kwiecień 2001, oprac. B.Wciórka.

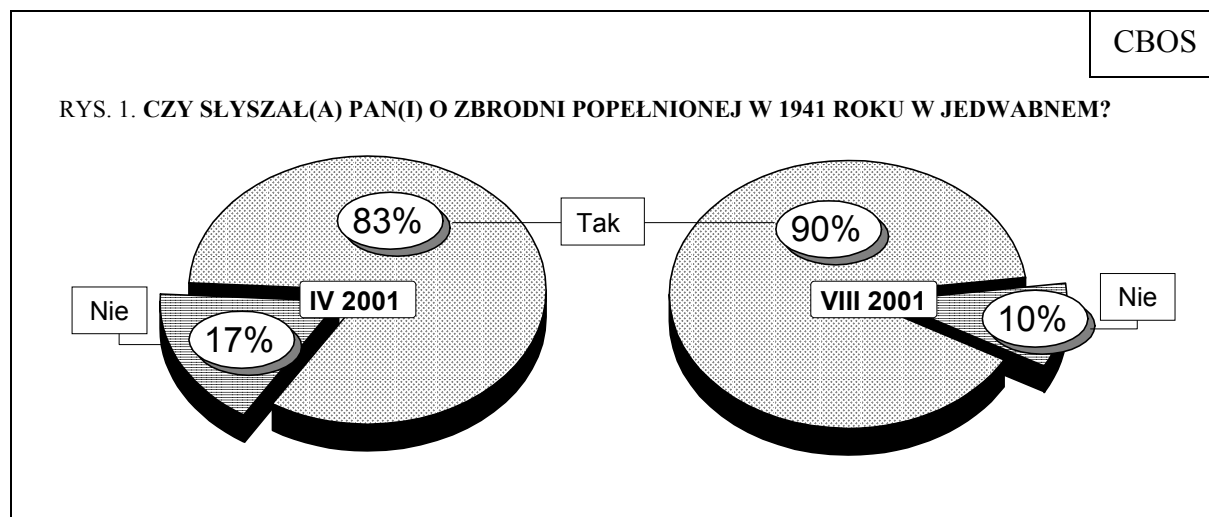
² Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (135) przeprowadzono w dniach 3-6 sierpnia 2001 roku na liczącej 964 osoby reprezentatywnej próbie losowo-adresowej dorosłych mieszkańców Polski.

³ O ocenę wpływu oficjalnych aktów ekspiacji na zbliżenie między Polakami a Żydami zapytaliśmy w badaniu „Omnibus” zrealizowanym w dniach 16-20 sierpnia 2001 roku na liczącej 1000 osób reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców Polski.

CO WIEMY O ZBRODNI W JEDWABNEM?

Kto słyszał o tej zbrodni?

Informacja o zbrodni w Jedwabnem dotarła już niemal do wszystkich Polaków (90%). Od kwietnia odsetek ankietowanych, którzy słyszeli o tej tragedii, zwiększył się o 7 punktów⁴.

Poinformowanie społeczeństwa stało się na tyle powszechne, że znacznie słabiej niż w kwietniu wiąże się z pozycją społeczno-ekonomiczną ankietowanych. Nadal jednak różnicuje je poziom wykształcenia. O zbrodni w Jedwabnem nie słyszał co piąty badany z wykształceniem podstawowym (19%), co ósmy z zasadniczym zawodowym (12%) oraz znikome odsetki osób z wykształceniem średnim (4%) i wyższym (3%). Zrozumiałe, że stosunkowo najmniej poinformowani są ludzie znajdujący się w najgorszym położeniu społecznym, mający na ogół najniższe kompetencje obywatelskie, tzn. najgorzej wykształceni i sytuowani oraz bezrobotni, a także najstarsi - w wieku powyżej 65 lat. Należy jednak podkreślić, że obecnie do grup najgorzej poinformowanych zalicza się także pełnoletnia młodzież (w wieku od 18 do 24 lat), wśród której prawie co piąty badany nie słyszał o zbrodni w Jedwabnem (zob. tabele aneksowe).

⁴ Dla porównania - bezpośrednio po obchodach pięćdziesiątej rocznicy pogromu kieleckiego o wydarzeniu tym słyszało 51% Polaków. Zob. komunikat CBOS „Wpływ mass mediów na poziom wiedzy społeczeństwa: pogrom kielecki, symbole religijne w Oświęcimiu”, sierpień '96.

Opinie na temat ofiar i sprawców zbrodni w Jedwabnem

Zetknięcie się z informacją o zbrodni nie przesądza tego, co ludzie myślą na temat przebiegu tragicznych wydarzeń. Podobnie jak w kwietniu, zapytaliśmy ankietowanych, którzy słyszeli o tym, co stało się w Jedwabnem (866 osób), kto - ich zdaniem - był ofiarą, a kto sprawcą zbrodni. Pytania miały charakter otwarty, tzn. badani udzielali spontanicznych odpowiedzi, które następnie zostały skategoryzowane⁵.

Zdecydowana większość ankietowanych ma świadomość, że ofiarami zbrodni byli Żydzi (79%), niekiedy jednak badani zaliczają do ofiar nie tylko Żydów, ale również Polaków. Opinie na ten temat niemal nie uległy zmianie w ciągu ostatnich kilku miesięcy, choć obecnie ankietowani nieco silniej akcentują domniemaną martyrologię Polaków.

Tabela 1

Kto był ofiarą tej zbrodni?	Osoby, które słyszały o zbrodni w Jedwabnem		Ogół badanych	
	IV 2001 (N=857)	VIII 2001 (N=866)	IV 2001 (N=1036)	VIII 2001 (N=964)
	w procentach			
Żydzi z Jedwabnego i okolic , polscy Żydzi, rodziny żydowskie i inne określenia wskazujące na to, że ofiarami byli Żydzi i tylko Żydzi	83	78	69	70
Żydzi i Polacy	8	10	7	9
Polacy	1	3	1	3
Inne określenia	1	1	1	1
Trudno powiedzieć, nie wiem	7	8	5	7
Nie słyszeli o zbrodni w Jedwabnem	-	-	17	10

Jako wyraźnie mniej jednoznaczna postrzegana jest prawda o sprawcach zbrodni - wiadomo jednak, że jest ona przedmiotem trwającego jeszcze śledztwa IPN, a w toczącej się debacie publicznej budzi najwięcej kontrowersji.

⁵ Do kodowania odpowiedzi zastosowano takie same klucze jak w badaniu kwietniowym (po ich wcześniejszej weryfikacji).

Tabela 2

Kto, Pana(i) zdaniem, był sprawcą tej zbrodni?	Osoby, które słyszały o zbrodni w Jedwabnem		Ogół badanych	
	IV 2001 (N=857)	VIII 2001 (N=866)	IV 2001 (N=1036)	VIII 2001 (N=964)
	w procentach			
Niemieccy okupanci, faszyci, naziści, hitlerowcy, gestapowcy - wypowiedzi wskazujące na nich jako jedynych sprawców zbrodni	41	32	34	28
Niemieccy okupanci przy współudziale polskich kolaborantów, polskiej policji i volksdeutschów	1	1	1	1
Niemieccy okupanci przy pomocy Polaków , np. hitlerowcy i Polacy, gestapo z miejscowymi Polakami, podobno Niemcy i Polacy, Niemcy przy współudziale nielicznych Polaków, Niemcy i Polacy	13	14	11	12
Polacy pod nadzorem, presją, za namową, z inspiracji, z udziałem niemieckich okupantów - akcent na Polaków jako sprawców	2	4	2	4
Być może Polacy - wypowiedzi wskazujące na to, że trzeba poczekać na dowody, na zakończenie śledztwa lub zawierające nadzieję, że śledztwo oczyści Polaków, np. mam nadzieję, że Niemcy	3	3	2	2
Polacy - wypowiedzi bez wątpliwości	6	8	5	8
Inni sprawcy , np. Rosjanie, Sowieci	3	5	2	5
Trudno powiedzieć	31	33	26	30
Nie słyszeli o zbrodni w Jedwabnem	-	-	17	10

Ankietowani nadal najczęściej obciążają winą niemieckich okupantów. Wśród tych, którzy słyszeli o zbrodni, niemal jedna trzecia (32%) wskazuje na Niemców, hitlerowców, gestapowców, faszystów jako jedynych sprawców mordu. Ponad jedna siódma (15%) podkreśla natomiast, że niemieckim okupantom pomagali w zbrodni Polacy, sporadycznie określani również jako kolaboranci, volksdeutsche, polska policja (1%). Nieliczni ankietowani (4%) rolę sprawców przypisują Polakom działającym z inspiracji Niemców - pod presją, nadzorem lub przymusem z ich strony. W sumie więc prawie jedna piąta badanych, którzy słyszeli o zbrodni w Jedwabnem (19%), uważa - podkreślając rolę niemieckich okupantów - że Niemcy i Polacy dokonali mordu wspólnie. Najmniej liczna jest

grupa osób, które postrzegają Polaków jako jedynych sprawców mordu. Wyłącznie Polaków obciąża winą co dziewiąty badany, który słyszał o zbrodni w Jedwabnem (11%), w tym jednak 3% czyni to z wahaniem i zastrzeżeniem, że ostateczne rozstrzygnięcie sprawstwa będzie możliwe dopiero po zakończeniu śledztwa prowadzonego przez IPN.

Tabela 3

Kto, Pana(i) zdaniem, był sprawcą tej zbrodni? (Skumulowane kategorie odpowiedzi)	Osoby, które słyszały o zbrodni w Jedwabnem		Ogół badanych	
	IV 2001 (N=857)	VIII 2001 (N=866)	IV 2001 (N=1036)	VIII 2001 (N=964)
	w procentach			
Wyłącznie Niemcy	41	32	34	28
Niemcy i Polacy	16	19	14	17
Wyłącznie Polacy	9	11	7	10
Inni, np. Rosjanie, Sowieci	3	5	2	5
Trudno powiedzieć	31	33	26	30
Nie słyszeli o zbrodni w Jedwabnem	-	-	17	10

Jeśli weźmiemy pod uwagę całą badaną zbiorowość dorosłych mieszkańców Polski, a nie tylko tych, którzy słyszeli o zbrodni, to okazuje się, że na obecnym etapie śledztwa IPN ponad jedna czwarta (28%) przypisuje sprawstwo mordu wyłącznie niemieckim okupantom, jedna szósta (17%) uznaje współsprawstwo Niemców i Polaków, a jedna dziesiąta (10%) obarcza winą wyłącznie Polaków.

W porównaniu z kwietniem zmieniło się więc postrzeganie sprawstwa zbrodni. Obecnie mniej osób (spadek z 34% do 28%) obciąża samych Niemców, nieco więcej natomiast dopuszcza do świadomości współsprawstwo Niemców i Polaków (wzrost z 14% do 17%) oraz wyłączone sprawstwo Polaków (wzrost z 7% do 10%). Na udział Polaków w zbrodni wskazuje więc ponad jedna czwarta badanych (27%, czyli o 6 punktów więcej niż w kwietniu).

Można sądzić, że oficjalne akty ekspiacji, tzn. nabożeństwo przebłagalne w Warszawie i uroczystość rocznicowa w Jedwabnem oraz towarzysząca im kampania informacyjna, najprawdopodobniej pomogły niektórym Polakom przyjąć trudną prawdę o udziale rodaków w zbrodni. Społeczeństwo nadal jednak jest zdezorientowane. Świadczy o tym wskazywanie na wyłączną winę Niemców (28%), ale także fakt, że prawie jedna trzecia Polaków (30%) nie ma wyrobionego zdania w tej sprawie. Jeśli do tego dodamy osoby wymieniające jako sprawców przedstawicieli innych nacji (5%), a także te, które jeszcze nie słyszały o mordzie w Jedwabnem (10%), okazuje się, że nadal zdecydowana większość dorosłych Polaków (73% wobec 79% w kwietniu) nie zdaje sobie sprawy z tego, co wydarzyło się w Jedwabnem sześćdziesiąt lat temu.

Społeczne uwarunkowania poglądów na temat sprawstwa zbrodni w Jedwabnem

Stan świadomości w tej dziedzinie wyraźnie zależy od poziomu wykształcenia, pozycji społeczno-zawodowej i materialnej - im wyższy jest status badanych, tym więcej osób wyraża przekonanie o udziale Polaków w zbrodni popełnionej na Żydach.

Na współsprawstwo lub wyłączną winę rodaków wskazuje ponad połowa badanych z wyższym wykształceniem, niemal jedna trzecia mających wykształcenie średnie, prawie jedna czwarta z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz zaledwie jedna siódma z podstawowym. Widać więc, że im niższe wykształcenie, tym więcej osób (odpowiednio: 48%, 69%, 77%, 86%) w zasadzie nie ma świadomości tego, co stało się w Jedwabnem w 1941 roku, jeśli za kryterium przyjąć brak informacji lub wskazanie wyłącznie na winę Niemców albo innych nacji.

Poglądy w tej sprawie równie silnie wiążą się z pozycją społeczno-zawodową badanych oraz nieco mniej regularnie z ich sytuacją materialną. Konsekwencją opisanych zależności jest fakt, że wskazania na udział Polaków są dwa razy częstsze wśród osób żyjących w miastach liczących ponad 100 tys. ludności niż wśród mieszkańców wsi.

Tabela 4

Cechy społeczne badanych	Osoby, które za sprawców zbrodni uznają:					Osoby, które nie wiedzą, kto był sprawcą zbrodni	Osoby, które nie słyszały o zbrodni
	wyłącznie Niemców	Niemców i Polaków	wyłącznie Polaków	Niemców i Polaków lub wyłącznie Polaków	innych		
w procentach							
Wykształcenie							
Podstawowe	32	9	5	14	4	30	19
Zasadnicze zawodowe	28	16	7	23	6	31	12
Średnie	29	20	11	31	5	31	4
Wyższe	19	30	22	52	3	22	3
Grupa społeczno-zawodowa pracujący							
Kadra kierownicza, inteligencja	14	32	25	57	3	24	2
Pracownicy umysłowi niższego szczebla	20	18	18	36	4	38	2
Pracownicy fizyczno-umysłowi	24	14	10	24	4	40	8
Robotnicy wykwalifikowani	18	23	3	26	12	35	9
Robotnicy niewykwalifikowani*	30	12	5	17	0	26	27
Rolnicy	39	12	5	17	2	30	12
Pracujący na własny rachunek	23	28	12	40	6	27	5
Dochody na jedną osobę							
Do 275 zł	28	11	11	22	6	25	20
276-399	32	14	13	27	11	25	6
400-549	34	19	5	24	7	27	8
550-799	30	18	8	26	2	33	9
Powyżej 799 zł	26	21	20	41	4	24	5
Ocena własnych warunków materialnych							
Złe	33	16	7	23	7	28	10
Średnie	28	17	10	27	3	31	11
Dobre	21	20	15	35	5	30	9
Miejsce zamieszkania							
Wieś	32	11	7	18	4	33	13
Miasto do 20 tys.	27	16	13	29	5	27	12
20-100 tys.	28	19	7	26	6	30	9
101-500 tys.	25	25	12	37	4	27	7
501 tys. i więcej	25	23	14	37	5	27	7
* Grupa robotników niewykwalifikowanych liczy mniej niż 50 osób.							

Nasuwa się pytanie, które grupy społeczne zmieniły swoje poglądy pod wpływem oficjalnych aktów ekspiacji ze strony przedstawicieli państwa i Kościoła oraz związanej z tym kampanii informacyjnej?

Z porównania wyników sondaży z kwietnia i sierpnia wynika, że w tym czasie wyraźnie zmieniły się poglądy przede wszystkim osób z wyższym wykształceniem (spadek z 35% do 19% odsetka wskazujących na wyłączną winę Niemców, wzrost z 29% do 52% odsetka wskazujących na udział Polaków). Znacznie mniejsze zmiany opinii (w tym samym kierunku) odnotowujemy wśród badanych z wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym, natomiast w zasadzie nie zmieniły się poglądy osób z wykształceniem podstawowym.

Obraz przemian opinii bardziej się komplikuje, gdy bierzemy pod uwagę grupy społeczno-zawodowe, do których należą osoby pracujące. Okazuje się, że zdecydowanie najbardziej zmieniły się poglądy przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji. Od kwietnia w tej grupie znacznie wzrósł (o 32 punkty) odsetek osób wskazujących na udział Polaków w zbrodni, zmalał zaś (o 29 punktów) odsetek przypisujących winę wyłącznie Niemcom. Znacznie mniejsze zmiany odnotowujemy natomiast w przypadku pracowników umysłowych niższego szczebla, których część również ma wyższe wykształcenie. Wyraźne są natomiast przemiany świadomości robotników wykwalifikowanych⁶, wśród których zwiększył się odsetek osób dostrzegających współsprawstwo lub wyłączne sprawstwo rodaków (o 15 punktów), zmalał zaś odsetek wskazujących jedynie na niemieckich okupantów (o 21 punktów). Prawie nie zmieniły się natomiast poglądy przedstawicieli pozostałych grup społeczno-zawodowych, tzn. pracowników fizyczno-umysłowych, pracujących na własny rachunek poza rolnictwem oraz rolników.

⁶ O robotnikach niewykwalifikowanych nie wypowiadamy się z powodu zbyt małej ich liczebności.

Tabela 5

Cechy społeczne badanych	Osoby, które uznają:					
	wyłączne sprawstwo Niemców			udział Polaków, tzn. współsprawstwo lub wyłączne sprawstwo Polaków		
	IV 2001	VIII 2001	Różnice	IV 2001	VIII 2001	Różnice
	w procentach					
Wykształcenie						
Podstawowe	30	32	+2	15	14	-1
Zasadnicze zawodowe	36	28	-8	18	23	+5
Średnie	34	29	-5	25	31	+6
Wyższe	35	19	-16	29	52	+23
Grupa społeczno-zawodowa pracujący						
Kadra kierownicza, inteligencja	43	14	-29	25	57	+32
Pracownicy umysłowi niższego szczebla	30	20	-10	27	36	+7
Pracownicy fizyczno-umysłowi	22	24	+2	30	24	+6
Robotnicy wykwalifikowani	39	18	-21	11	26	+15
Robotnicy niewykwalifikowani*	25	30	+5	32	17	-15
Rolnicy	45	39	-6	13	17	+4
Pracujący na własny rachunek	24	23	-1	36	40	+4
* W analizie nie uwzględniamy robotników niewykwalifikowanych z powodu małej ich liczebności.						

Dlaczego Polacy tak silnie różnią się w postrzeganiu sprawstwa zbrodni popełnionej na Żydach, dlaczego oficjalne akty ekspiacji i związana z nimi kampania informacyjna oddziaływały przede wszystkim na poglądy osób o najwyższej pozycji społecznej, znacznie mniejszy wpływ miały natomiast na opinie osób o niższym statusie i prawdopodobnie prawie zupełnie nie oddziaływały na świadomość osób najgorzej wykształconych?

Wydaje się, że jedną z przyczyn może być to, że ankietowani należący do różnych warstw i środowisk społecznych pozostają pod wpływem odmiennych źródeł informacji. Zupełnie inaczej naświetlają omawiane wydarzenia na przykład takie media, jak Radio Maryja czy „Nasz Dziennik”, których odbiorcy wywodzą się głównie z mniej wykształconych warstw społecznych, aniżeli „Gazeta Wyborcza” czy „Rzeczpospolita” - adresowane przede wszystkim do wykształconych czytelników.

Wpływu mediów można doszukać się także w odnotowanej przez nas zależności między religijnością, mierzoną częstością uczestnictwa w praktykach religijnych, a poglądami na rolę Polaków w zbrodni.

Tabela 6

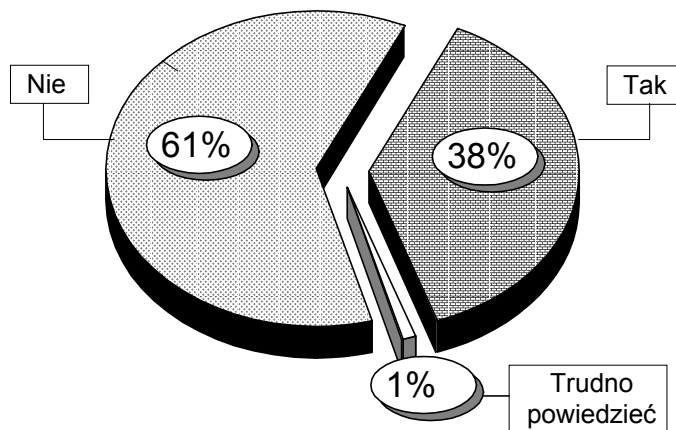
Udział w praktykach religijnych	Osoby, które za sprawców zbrodni w Jedwabnem uznają:					Osoby, które nie wiedzą, kto był sprawcą zbrodni	Osoby, które nie słyszały o zbrodni
	wyłącznie Niemców	Niemców i Polaków	wyłącznie Polaków	Niemców i Polaków lub wyłącznie Polaków	innych		
w procentach							
Kilka razy w tygodniu	26	14	7	21	4	38	11
Raz w tygodniu	30	15	9	24	6	32	9
1-2 razy w miesiącu	29	18	10	28	2	29	13
Kilka razy w roku	25	22	9	31	6	28	9
W ogóle nie uczestniczy	29	17	19	36	1	18	16

Im częściej ankietowani uczestniczą w praktykach religijnych (a więc na ogół są bardziej podatni na wpływ Radia Maryja i „Naszego Dziennika”), tym rzadziej wskazują na Polaków jako współsprawców lub wyłącznych sprawców zbrodni na Żydach, a zarazem tym częściej przyznają, że nie wiedzą, kto jej dokonał. Symptomatyczne jest także to, że odsetek wskazujących na udział Polaków w tej zbrodni zwiększył się od kwietnia głównie wśród osób, które w ogóle nie uczestniczą w praktykach religijnych (z 22% do 36%).

KTO ŚLEDZIŁ RELACJE MEDIÓW Z UROCZYSTOŚCI W JEDWABNEM?

Wydaje się, że wielu Polaków unika zetknięcia się z informacjami, które mogłyby wskazywać na udział rodaków w zbrodni. Świadczą o tym deklaracje badanych dotyczące zainteresowania obchodami sześćdziesiątej rocznicy tragicznej śmierci jedwabieńskich Żydów. Relacje mediów z uroczystości w Jedwabnem śledziło niemal dwie piąte Polaków (38%), natomiast większość nie wykazała zainteresowania tym wydarzeniem.

RYS. 2. DNIA 10 LIPCA W SZEŚCÍDZIESIĄTĄ ROCZNICĘ ŚMIERCI JEDWABIEŃSKICH ŻYDÓW ODBYŁA SIĘ W JEDWABNEM UROCZYŚTOŚĆ UPAMIĘTNIAJĄCA TO TRAGICZNE WYDARZENIE. CZY PAN(I) INTERESOWAŁ(A) SIĘ PRZEBIEGIEM TEJ UROCZYŚTOŚCI, NP. ŚLEDZIŁ(A) PAN(I) RELACJE Z UROCZYŚTOŚCI W TELEWIZJI, W RADIU LUB W PRASIE, CZY TEŻ NIE?

Obchodami sześćdziesiątej rocznicy tragicznej śmierci jedwabińskich Żydów interesowali się przede wszystkim badani z wyższym wykształceniem (54%), a także ludzie w średnim i starszym wieku (mający co najmniej 55 lat). Im ankietowani są młodszy, tym rzadziej deklarują, że śledzili relacje z tej uroczystości. Należy podkreślić, że brak zainteresowania jest szczególnie widoczny u młodzieży w wieku od 18 do 24 lat (15%), także uczniów i studentów (13%).

Warto podkreślić, że wydarzeniem tym interesowali się również często respondenci z wyższym wykształceniem (54%), przedstawiciele kadry kierowniczej, inteligencji (46%), jak i rolnicy (46%), lecz swoje poglądy na sprawstwo zbrodni zmienili głównie ludzie najlepiej wykształceni, o najwyższym statusie społeczno-zawodowym, natomiast opinie rolników nie uległy zmianie.

Nasuwa się więc pytanie, czy zainteresowanie uroczystością w Jedwabnem odbiło się na poglądach ogółu badanych? Oczywiście ci, którzy śledzili przebieg obchodów, znacznie częściej niż inni słyszeli o zbrodni. Częściej też wymieniają Żydów jako ofiary mordu (80% wobec 64%). Ponadto ich opinie w tej sprawie są bardziej wykrystalizowane.

Tabela 7

Czy Pan(i) interesował(a) się przebiegiem uroczystości upamiętniającej sześćdziesiątą rocznicę śmierci jedwabińskich Żydów?	Kto był ofiarą tej zbrodni?					
	Żydzi	Żydzi i Polacy	Polacy	Inni	Trudno powiedzieć	Nie słyszeli o zbrodni
	w procentach					
Tak	80	11	3	1	4	1
Nie	64	7	2	0	11	16

Nie odnotowujemy natomiast czytelnego związku między zainteresowaniem uroczystością a poglądami na temat sprawstwa zbrodni. Ankietowani, którzy deklarują, że bacznie śledzili relacje w mediach, częściej niż pozostali wskazują zarówno na wyłączną winę Niemców, jak i wyłączną winę Polaków.

Tabela 8

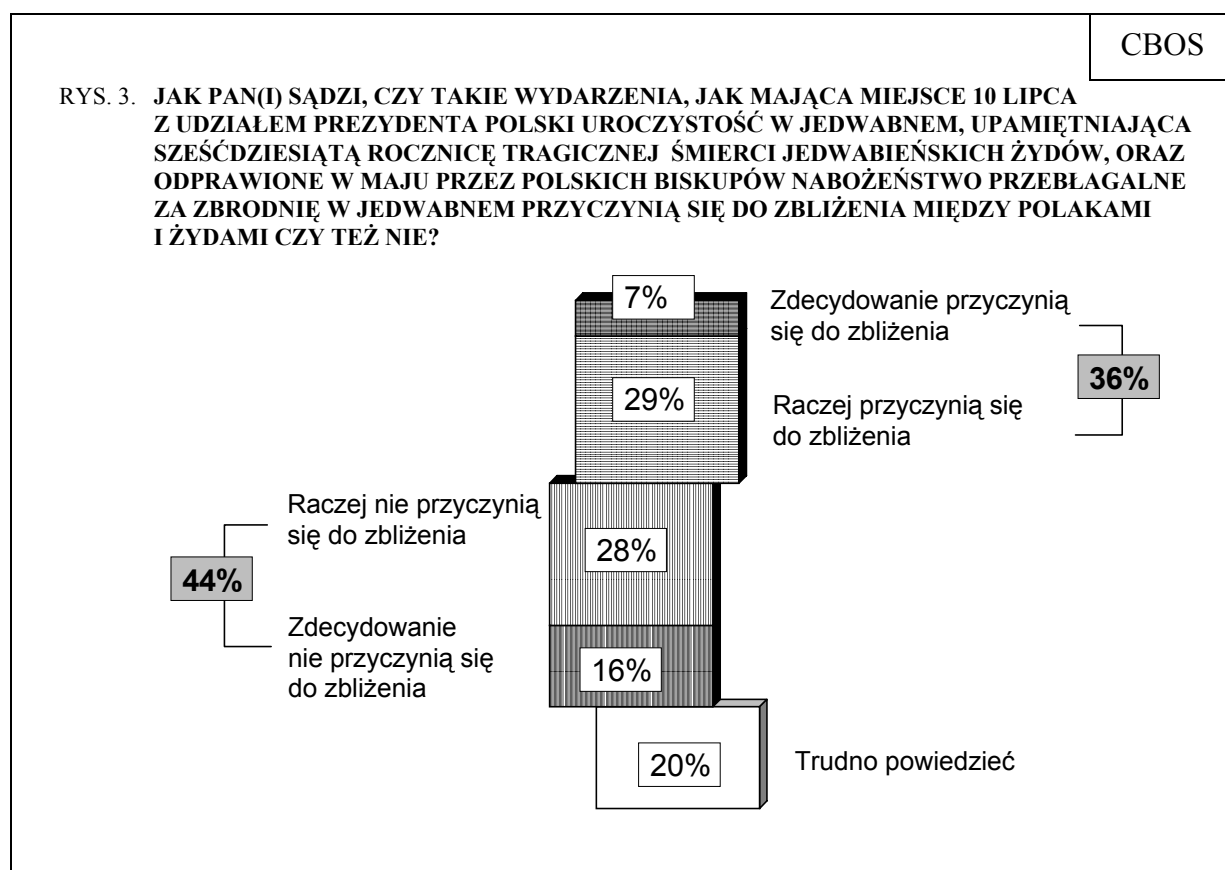
Czy Pan(i) interesował(a) się przebiegiem uroczystości upamiętniającej sześćdziesiątą rocznicę śmierci jedwabińskich Żydów?	Kto, Pana(i) zdaniem, był sprawcą tej zbrodni?					
	Wyłącznie Niemcy	Niemcy i Polacy	Wyłącznie Polacy	Inni	Trudno powiedzieć	Nie słyszeli o zbrodni
	w procentach					
Tak	34	18	13	6	28	1
Nie	25	16	8	4	31	16

Potwierdza się, że trudna do przyjęcia jest dla Polaków informacja o udziale rodaków w zbrodni popełnionej na Żydach. Nawet zainteresowanie przebiegiem uroczystości upamiętniającej tę tragedię, a więc i zapoznanie się z przemówieniem prezydenta, nie miało w przypadku większości grup wpływu na poglądy w tej sprawie. Na tym tle wyróżniają się głównie przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, którzy nie tylko bardziej niż inni interesowali się relacjami z Jedwabnego, ale także - zapewne między innymi pod ich wpływem - zmienili swoje zapatrywania na winę Polaków. Ważne, że podobnie zareagowali robotnicy wykwalifikowani, mimo że ich zainteresowanie obchodami rocznicy nie odbiegało od przeciętnego. Natomiast rolnicy, choć bacznie śledzili przebieg uroczystości, w zasadzie pozostali przy swoich opiniach, raczej nie dopuszczając do świadomości informacji o haniebnej roli rodaków.

CZY OFICJALNE AKTY EKSPIACJI PRZYCZYNIĄ SIĘ DO ZBLIŻENIA MIĘDZY POLAKAMI I ŻYDAMI?⁷

Wyraźnie podzielone są społeczne opinie nie tylko na temat roli Polaków w tragedii mającej miejsce sześćdziesiąt lat temu w Jedwabnem, ale także dotyczące tego, czy oficjalne akty żalu i przeprosin ze strony przedstawicieli Kościoła i państwa przyczynią się do zbliżenia między Polakami a Żydami.

Ponad jedna trzecia badanych (36%) uważa, że wydarzenia te zaowocują zbliżeniem, natomiast ponad dwie piąte (44%) jest przeciwnego zdania. Każda z tych opinii wyraźnie nacechowana jest wahaniem, jednak poglądy skrajnie negatywne (16%) są znacznie częstsze niż skrajnie pozytywne (7%). Co piąty ankietowany (20%) nie potrafi ocenić roli tych wydarzeń w kształtowaniu stosunków między Polakami i Żydami.

⁷ Opracowanie na podstawie badania „Omnibus”, zob. przypis 3.

O tym, że oficjalne akty ekspiacji przyczynią się do zbliżenia między Polakami i Żydami, na ogół częściej niż inni przekonani są respondenci z wykształceniem wyższym i średnim, częściej ludzie młodzi (w wieku od 18 do 34 lat), również uczniowie i studenci, niż w średnim wieku (od 45 do 64 lat). Niewątpliwie najczęściej optymizmu w tej sprawie wykazują przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, spośród których trzy piąte (59%) wiąże z tymi wydarzeniami nadzieję na zbliżenie między Polakami i Żydami. Najbardziej pesymistycznie natomiast nastawieni są rolnicy oraz osoby pracujące na własny rachunek poza rolnictwem (odpowiednio 59% i 51% badanych z tych grup uważa, że wydarzenia te nie przyczynią się do zbliżenia między obu narodami). Opinie pozostałych grup są mniej jednoznaczne.

Fakt, że społeczeństwo jest podzielone w postrzeganiu tych spraw, nie stanowi zaskoczenia. Badanie przeprowadzone w kwietniu tego roku - jeszcze przed oficjalnymi aktami ekspiacji - ukazało, iż tylko jedna trzecia ankietowanych (30%) uznała, że Polacy powinni przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem, a niemal połowa (48%) była temu przeciwna. W uzasadnieniu przeciwnicy przeprosin wskazywali przede wszystkim na rolę Polaków w zbrodni, kwestionując udział w niej rodaków, podając go w wątpliwość, minimalizując lub usprawiedliwiając presją okupanta. Z poparciem społecznym nie spotkała się także wtedy propozycja osobistego, imiennego aktu ekspiacji przez podpisanie listu wyrażającego w imieniu Polaków żal i przeprosiny (34% podpisałoby taki list, a 53% nie uczyniłoby tego). Taki stan świadomości społecznej w dużej mierze tłumaczy, dlaczego obecnie prawie połowa społeczeństwa uważa, że oficjalne akty ekspiacji ze strony przedstawicieli Kościoła i państwa nie przyczynią się do zbliżenia między obu narodami.

ŻYDZI - NASI STARSI BRACIA W WIERZE?

Przemiany świadomości w latach 1996-2001

Nasze badania nasuwają przypuszczenie, że w kształtowaniu stosunku Polaków do Żydów ważną rolę może odegrać przenikanie do społecznej świadomości idei wspólnoty korzeni chrześcijaństwa i judaizmu. W sposób obrazowy ukazał ją Jan Paweł II w kwietniu

1986 roku, podczas historycznej wizyty w rzymskiej synagodze, określając Żydów jako *naszych starszych braci w wierze*. Dziesięć lat po tym wydarzeniu, w sierpniu 1996 roku - bezpośrednio po obchodach pięćdziesiątej rocznicy pogromu kieleckiego - po raz pierwszy zapytaliśmy Polaków, czy akceptują ideę bliskości religijnej z Żydami. Wtedy dwie piąte ankietowanych zgadzało się z przedstawioną opinią uznając religijne więzi łączące nas z Żydami, niemal taki sam odsetek negował jednak wspólne korzenie⁸.

Tabela 9

Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?	Wskazania respondentów według terminów badań							
	VIII 1996		V 2000		IV 2001		VIII 2001	
	w procentach							
Zdecydowanie się zgadzam	9	40	15	52	14	44	12	39
Raczej się zgadzam	31		37		30		27	
Raczej się nie zgadzam	23	39	19	26	21	37	18	39
Zdecydowanie się nie zgadzam	16		7		16		21	
Trudno powiedzieć	21	21	22	22	19	19	22	22

Drugie badanie, zrealizowane w maju 2000 roku - dwa miesiące po pielgrzymce Jana Pawła II do Ziemi Świętej, podczas której Papież wyznał winy chrześcijan wobec Żydów oraz dał osobiste świadectwo więzi z nimi - ujawniło wyraźny wzrost społecznej aprobaty poglądu, że Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze. Ponad połowa Polaków akceptowała wtedy ideę religijnego powinowactwa, natomiast jedna czwarta ją negowała. Postawa Papieża wyraźnie przyczyniła się więc do rozbudzenia w Polakach poczucia bliskości z Żydami. Okazało się ponadto, że przekonanie o wspólnych korzeniach wiąże się u Polaków z potępieniem niechęci i wrogości do Żydów. Ponad połowa społeczeństwa podkreślała też wtedy znaczenie papieskiej pielgrzymki dla zbliżenia między Polakami i Żydami⁹.

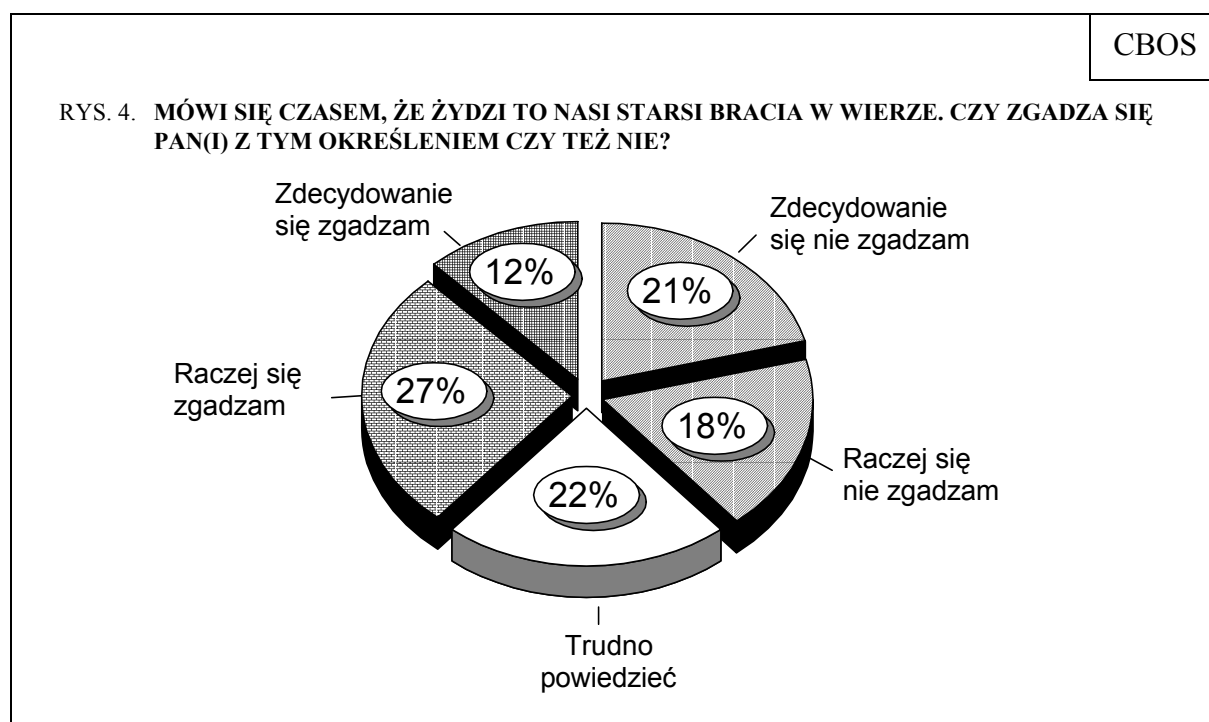
Kolejny sondaż przeprowadziliśmy w kwietniu 2001 roku, po wszczęciu przez Instytut Pamięci Narodowej śledztwa w sprawie zbrodni popełnionej w 1941 roku na żydowskich

⁸ Zob. komunikat CBOS „Żydzi i Polacy w opiniach społeczeństwa”, styczeń 1997, oprac. Helena Datner.

⁹ Por. komunikat CBOS „Polacy - Żydzi”, lipiec 2000, oprac. Bogna Wciórka.

mieszkańcach Jedwabnego, w czasie trwania burzliwej dyskusji na temat roli, jaką Polacy odegrali w tej tragedii. Badanie ukazało, że w społeczeństwie osłabło poczucie wspólnoty korzeni religijnych z Żydami. W porównaniu z pomiarem z maja 2000 roku zmalał (o 8 punktów) odsetek osób akceptujących pogląd, że Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze, wzrósł zaś (o 11 punktów) odsetek tych, którzy negują tę więź. Opinie badanych ponownie były podzielone - ponad dwie piąte (44%) akceptowało religijną bliskość z Żydami, a ponad jedna trzecia (37%) negowała wspólne korzenie¹⁰. Umocnienie poczucia religijnego powinowactwa z Żydami - odnotowane bezpośrednio po papieskiej pielgrzymce do Ziemi Świętej - okazało się więc nietrwałe. Potwierdza to również ostatnie badanie.

Obecnie społeczne opinie w tej sprawie są równo podzielone. Jeśli zsumujemy odpowiedzi skrajne oraz wyrażające wahanie, okazuje się, że dwie piąte ankietowanych (39%) uznaje Żydów za starszych braci w wierze i taki sam odsetek (39%) nie zgadza się z tym określeniem.

¹⁰ Zob. komunikat CBOS „Polacy wobec zbrodni w Jedwabnem”, kwiecień 2001, oprac. Bogna Wciórka.

Trzeba jednak podkreślić, że obecnie - podobnie jak w sierpniu 1996 roku - poglądy skrajnie negatywne (21%) są w tej sprawie niemal dwa razy częstsze niż skrajnie pozytywne (12%). Tymczasem jeszcze w kwietniu br. skrajne opinie się równoważyły, a przed rokiem - odwrotnie niż obecnie - dwukrotnie więcej osób zdecydowanie zgadzało się z określeniem, iż Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze, niż wyrażało przeciwną opinię. Stanowi to dobrą ilustrację przemian poglądów Polaków na temat więzi łączących nas z Żydami.

W latach 1996-2000 zarejestrowaliśmy rozbudzenie w społeczeństwie poczucia religijnej bliskości z Żydami, które wyraźnie wiązało się z papieską pielgrzymką do Ziemi Świętej. Jednak już rok później, po ujawnieniu tragedii w Jedwabnem, obserwujemy stopniowe słabnięcie tego poczucia. Świadomość w tej dziedzinie niejako powróciła do stanu, jaki odnotowaliśmy w sierpniu 1996 roku, po obchodach pięćdziesiątej rocznicy pogromu kieleckiego. Zwraca uwagę fakt, że w tym czasie prawie nie zmienił się odsetek osób, które nie mają wyrobionych poglądów na temat więzi łączących nas z Żydami.

Opisywane przemiany przebiegały podobnie niemal we wszystkich grupach społecznych. Wyjątek stanowią jedynie badani z wyższym wykształceniem, wśród których poczucie religijnej więzi z Żydami w okresie ostatnich pięciu lat stopniowo się umacniało - systematycznie rósł odsetek osób uznających Żydów za naszych starszych braci w wierze (od 53% wskazań w sierpniu 1996 roku, 61% w maju 2000, 65% w kwietniu 2001 do 68% obecnie).

W porównaniu z pomiarem z sierpnia 1996 roku odsetek osób uznających Żydów za naszych starszych braci w wierze wyraźnie wzrósł (o 15 punktów) w grupie osób z wyższym wykształceniem. Umocnienie poczucia więzi z Żydami nastąpiło tylko wśród kadry kierowniczej i inteligencji, pracujących na własny rachunek poza rolnictwem (wzrost wskazań odpowiednio o 16 i 15 punktów) oraz w grupie badanych w wieku od 35 do 44 lat (wzrost o 11 punktów).

Tabela 10

Cechy społeczno- -demograficzne badanych	Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?							
	VIII 1996		V 2000		IV 2001		VIII 2001	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
	w procentach							
Ogółem	40	39	52	26	44	37	39	39
Mężczyźni	39	42	51	29	38	43	38	45
Kobiety	40	36	53	24	49	32	40	34
Wiek								
18-24 lat	47	34	50	27	40	36	28	46
25-34	43	38	48	23	45	39	32	39
35-44	35	42	50	28	40	40	46	34
45-54	40	42	50	30	40	40	45	41
55-64	38	38	57	24	49	35	39	39
65 lat i więcej	38	37	58	24	51	31	42	38
Miejsce zamieszkania								
Wieś	37	38	47	28	35	42	34	41
Miasto do 20 tys.	40	40	60	22	46	39	34	41
20-100 tys.	39	39	50	32	48	29	40	42
101-500 tys.	42	40	55	20	50	32	45	36
501 tys. i więcej mieszkańców	48	38	55	26	50	46	49	36
Wykształcenie								
Podstawowe	31	37	46	28	32	44	31	43
Zasadnicze zawodowe	39	41	53	26	41	35	31	45
Średnie	47	41	53	26	50	37	43	39
Wyższe	53	35	61	26	65	26	68	18
Grupa społ. zawodowa - pracujący								
Kadra kierownicza, inteligencja	43	41	65	25	51	39	59	26
Pracownicy umysłowi niższego szczebla	43	40	53	25	50	36	46	37
Pracownicy fizyczno-umysłowi	44	44	49	26	45	37	32	52
Robotnicy wykwalifikowani	41	43	52	32	35	37	37	46
Robotnicy niewykwalifikowani	39	34	31	29	27	57	15	46
Rolnicy	41	37	43	38	24	49	33	42
Pracujący na własny rachunek	31	47	58	27	48	40	46	37
Bierni zawodowo								
Renciści	30	42	56	20	36	41	37	41
Emeryci	44	36	55	29	53	32	44	35
Uczniowie i studenci	48	37	63	11	50	31	35	32
Bezrobotni	33	37	42	32	41	37	27	49
Gospodynie domowe i inni	43	31	48	16	59	25	44	32
Ocena własnych warunków materialnych								
Złe	42	35	43	31	36	40	34	43
Średnie	35	44	56	24	43	39	38	40
Dobre	48	32	58	25	58	31	51	31

Pominięto „trudno powiedzieć”.

Odwrotną tendencję, tzn. wyraźne osłabienie poczucia religijnej bliskości, odnotowujemy wśród młodzieży w wieku od 18 do 24 lat oraz nieco starszej, w wieku od 25 do 34 lat (spadek wskazań o 19 i 11 punktów procentowych), a także w grupie uczniów i studentów (spadek o 13 punktów). Należy zaznaczyć, że wśród najmłodszych badanych - zarówno przed pięciu laty, jak i przed rokiem - więcej było osób przekonanych o religijnej bliskości Żydów, aniżeli tych, którzy negują tę więź. Obecnie natomiast zdecydowanie przeważają ci ostatni.

Oslabienie poczucia religijnego powinowactwa widoczne jest również u pracowników fizyczno-umysłowych (spadek wskazań o 12 punktów procentowych), a także - choć w mniejszym stopniu - u rolników, osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, żyjących w złych warunkach materialnych oraz bezrobotnych. Symptomatyczne, że odnotowujemy je także wśród mieszkańców małych miast liczących do 20 tys. ludności, do których zalicza się także Jedwabne. W pozostałych grupach społecznych poglądy na temat wspólnoty religijnych korzeni z Żydami są obecnie bardzo zbliżone do odnotowanych w sierpniu 1996 roku.

Spoleczno-demograficzne uwarunkowania poczucia religijnej więzi z Żydami

Poczucie religijnej więzi z Żydami niezmiennie silnie związane jest z położeniem społeczno-ekonomicznym badanych. Im wyższe jest wykształcenie respondentów, ich pozycja zawodowa, dochody na jedną osobę w rodzinie i lepsza ocena własnych warunków materialnych, tym częściej uznają oni Żydów za starszych braci w wierze.

Religijne powinowactwo najczęściej potwierdzają badani z wyższym wykształceniem (68%), przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (59%) - są to też jedyne grupy, w których odnotowujemy w tej sprawie znaczną przewagę opinii skrajnie pozytywnych nad skrajnie negatywnymi. Bliskość z Żydami częściej niż inni podkreślają również pracownicy umysłowi niższego szczebla i pracujący na własny rachunek (po 46%), badani najlepiej sytuowani i zadowoleni ze swoich warunków bytowych (po 51%).

Natomiast najrzadziej uznają Żydów za starszych braci w wierze ankietowani, którzy znajdują się w najgorszym położeniu społecznym - źle sytuowani, bezrobotni (po 27%), z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym (po 31%). Spośród grup społeczno-zawodowych są to zarówno pracownicy fizyczno-umysłowi (32%), robotnicy wykwalifikowani (37%), jak i rolnicy (33%)¹¹. Poczucie więzi jest słabsze w środowisku wiejskim i małomiasteczkowym niż w dużych miastach i wielkich aglomeracjach miejskich. Ponadto zwraca uwagę fakt, nienotowany we wcześniejszych badaniach, iż ludzie młodzi w wieku od 18 do 24 lat należą obecnie do tych, którzy wyjątkowo rzadko przyznają, że Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze (28%), a uczniowie i studenci wyraźnie wyróżniają się tym, że nie mają wykrystalizowanych poglądów w tej sprawie.

Religijność badanych słabo różnicuje ich opinie na ten temat. Obecnie religijne powinowactwo z Żydami równie często akceptują ludzie uczestniczący w praktykach religijnych co najmniej raz w tygodniu, jak i w ogóle niepraktykujący, natomiast rzadziej czynią to osoby praktykujące nieregularnie lub sporadycznie. Różne więc mogą być źródła poczucia religijnej bliskości z Żydami - jedne zakorzenione w nauczaniu Kościoła, drugie - w zespole przekonań świeckich. Widać to także na przykładzie deklaracji respondentów różniących się poglądami politycznymi. Poczuciu religijnego powinowactwa bardziej sprzyja orientacja prawicowa (52%) lub - w mniejszym stopniu - lewicowa (43%) niż centrowa (35%), a najslabsze jest ono u osób o nieokreślonych poglądach politycznych (26%).

Poczucie religijnej więzi z Żydami a opinie o tragedii w Jedwabnem

Z badań przeprowadzonych w kwietniu br. wynikało, że poczucie religijnej więzi z Żydami wiąże się z postrzeganiem tragedii w Jedwabnem, a szczególnie roli, jaką odegrali w niej Polacy. Również ostatni sondaż ukazuje te związki - i to w nieco szerszym zakresie.

¹¹ Nie wypowiadamy się o robotnikach niewykwalifikowanych z powodu zbyt małej ich liczby (24 osoby).

Poczucie religijnej więzi z Żydami wpłynęło na zainteresowanie tragedią w Jedwabnem. Ankietowani, którzy uznają Żydów za naszych starszych braci w wierze, częściej niż pozostali słyszeli o Jedwabnem, a także znacznie częściej żywo interesowali się uroczystością upamiętniającą sześćdziesiątą rocznicę śmierci jedwabińskich Żydów.

Tabela 11

Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?	Czy słyszał(a) Pan(i) o zbrodni popełnionej w 1941 roku w Jedwabnem?	
	Tak	Nie
	w procentach	
Tak	95	5
Nie	87	13
Trudno powiedzieć	85	15

Tabela 12

Mówi się czasem że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?	Dnia 10 lipca w sześćdziesiątą rocznicę śmierci jedwabińskich Żydów odbyła się w Jedwabnem uroczystość upamiętniająca to tragiczne wydarzenie. Czy Pan(i) interesował(a) się przebiegiem tej uroczystości, np. śledził(a) Pan(i) relacje z uroczystości w telewizji, w radiu lub w prasie, czy też nie?		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Tak	50	48	2
Nie	30	69	1
Trudno powiedzieć	30	69	1

Poczucie religijnej bliskości wyraźnie sprzyja też świadomości, że ofiarami zbrodni w Jedwabnem byli Żydzi. Na martyrologię wyłącznie Żydów wskazuje ponad trzy czwarte badanych, którzy zgadzają się z określeniem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze (77%), oraz dwie trzecie osób nieuznających wspólnoty religijnych korzeni (66%).

Tabela 13

Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?	Kto był ofiarą tej zbrodni?					
	Żydzi	Żydzi i Polacy	Polacy	Inni	Trudno powiedzieć	Nie słyszeli o zbrodni
	w procentach					
Tak	77	8	3	0	7	5
Nie	66	11	3	1	6	13
Trudno powiedzieć	64	6	2	0	13	15

Poczucie więzi kształtuje także poglądy na sprawstwo zbrodni. Ankietowani, którzy uznają Żydów za naszych starszych braci w wierze, znacznie częściej niż pozostali mają świadomość udziału Polaków w zbrodni popełnionej na Żydach. Na współsprawstwo lub wyłączne sprawstwo Polaków wskazuje łącznie ponad jedna trzecia badanych z tej grupy (35%), mniejszy odsetek (27%) obciąża winą jedynie Niemców. Natomiast w grupie osób, które nie uznają bliskości religijnej z Żydami, niemal jedna czwarta (23%) wskazuje na udział Polaków, a jedna trzecia (34%) jest przekonana o wyłącznym sprawstwie niemieckiego okupanta.

Tabela 14

Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?	Kto, Pana(i) zdaniem, był sprawcą tej zbrodni?					
	Wyłącznie Niemcy	Niemcy i Polacy	Wyłącznie Polacy	Inni	Trudno powiedzieć	Nie słyszeli o zbrodni
	w procentach					
Tak	27	24	11	7	26	5
Nie	34	14	9	4	26	13
Trudno powiedzieć	20	11	7	3	44	15

Na zakończenie warto odwołać się do wyników sondażu z kwietnia br., które ukazują osobiste reakcje Polaków na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem¹². Wówczas reakcje osób mających świadomość, że Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze, różniły się od reakcji tych badanych, którzy nie uznawali wspólnych religijnych korzeni lub nie mieli wyrobionego poglądu w tej sprawie.

¹² Zob. komunikat CBOS „Polacy wobec zbrodni w Jedwabnem”, cyt. wyd.

Tabela 15

Współcześni Polacy bardzo różnie reagują na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem, a jakie odczucia budzi ona u Pana(i) osobiście? Z niżej wymienionych opisów proszę wybrać trzy, które najlepiej odzwierciedlają Pana(i) osobistą reakcję na tę wiadomość.	Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Jest mi żal, że ludzie ludziom zgotowali taki los	55	43	48
Współczuję Żydom - ofiarom zbrodni i ich rodzinom	36	27	35
Wątpię, czy rzeczywiście Polacy są sprawcami tej zbrodni	33	42	18
Potępiam sprawców tej zbrodni	31	29	31
Niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, potępiam wszelkie przejawy antysemityzmu	25	11	14
Jestem zaskoczony(a), nie wiedziałe(a)m, że Polacy w czasie okupacji mordowali Żydów	19	19	16
Jestem oburzony(a) na tych, którzy rozpowszechniają takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa w tej sprawie	15	22	15
Jako Polakowi/Polce jest mi wstyd, że doszło do tej zbrodni	12	10	9
Współczuję Polakom - dzisiejszym mieszkańcom Jedwabnego	12	13	10
Jestem przerażony(a), że w zbrodni wzięli udział ludzie wierzący	11	11	7
Jestem oburzony na tych, którzy szkalują dobre imię Polski i Polaków	10	14	8
Współczuję Polakom, którzy uczestniczyli w tej zbrodni	8	7	9
Zainteresowała mnie ta sprawa	8	11	5
Nie obchodzi mnie to, jest mi to obojętne	5	9	13
Jako Polak/Polka czuję się współwinny(a) tej zbrodni	2	2	3
Niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, czuję niechęć do wszystkich Żydów	1	9	1

Badani, którzy mieli poczucie religijnej bliskości z Żydami, znacznie częściej niż ci, którzy nie uznawali tego typu więzi, odczuwali żal, że ludzie ludziom zgotowali taki los (55% wobec 43%), a także współczucie dla Żydów - ofiar zbrodni i ich rodzin (36% wobec 27%), częściej też zareagowali potępieniem wszelkich przejawów antysemityzmu (25% wobec 11%). Natomiast rzadziej mieli wątpliwości, czy rzeczywiście Polacy byli sprawcami tej zbrodni (33% wobec 42%), a także odczuwali oburzenie na tych, którzy rozpowszechniają takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa IPN (15% wobec 22%). Rzadziej też deklarowali obojętność (5% wobec 9%) oraz niechęć do wszystkich Żydów, odczuwaną

niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem (1% wobec 9%). Pozostałe reakcje obu grup były zbliżone. Warto przy tym podkreślić, że prawie takie same odsetki badanych z obu grup potępiały sprawców zbrodni popełnionej na Żydach (po ok. 30%).

Porównywane grupy różniły się także w swoich poglądach na temat moralnej odpowiedzialności oraz konieczności ekspiacji. Ankietowani uznający Żydów za starszych braci w wierze częściej przyznawali, że jako Polacy poczuwają się do moralnej odpowiedzialności za zbrodnię w Jedwabnem (18% wobec 10%), za występujące w Polsce w przeszłości przejawy antysemityzmu (20% wobec 11%) oraz za dzisiejszy antysemityzm Polaków (19% wobec 12%). Przede wszystkim jednak znacznie częściej podkreślali, że Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem (40% wobec 21%) oraz deklarowali gotowość złożenia swojego podpisu pod listem, który byłby aktem ekspiacji ze strony Polaków (45% wobec 24%).

Nasze badania ukazują, że Polacy uznający wspólne korzenie chrześcijaństwa i judaizmu, mający poczucie, iż Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze, z większą wrażliwością zareagowali na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem, są też bardziej otwarci na informacje o tej tragedii, częściej dopuszczają do świadomości trudną prawdę o udziale w niej Polaków.

Przenikanie do społecznej świadomości idei wspólnych korzeni chrześcijaństwa i judaizmu, umacnianie poczucia religijnej więzi łączącej oba narody powinno więc odegrać pozytywną rolę w procesie kształtowania postaw Polaków wobec Żydów. Wydaje się, że przede wszystkim od polskiego Kościoła zależy, czy idea ta umocni się w świadomości wiernych i sprzyjając oczyszczeniu pamięci i sumień - w związku z tragicznym losem polskich Żydów - przyczyni się do zbliżenia między Polakami i Żydami.

Opracowała

Bogna WCIÓRKA

A N E K S

Tabela 1. Czy słyszał(a) Pan(i) o zbrodni popełnionej
w 1941 roku w Jedwabnem?

(%)

	Tak	Nie	Liczba osób
Ogółem	90	10	964
Płeć			
Mężczyźni	93	7	457
Kobiety	87	13	507
Wiek			
18-24 lat	82	18	138
25-34	87	13	170
35-44	96	4	194
45-54	94	6	193
55-64	93	7	101
65 lat i więcej	84	16	167
Miejsce zamieszkania			
Wieś	87	13	352
Miasto do 20 tys.	88	12	123
20-100 tys.	91	9	172
101-500 tys.	93	7	191
501 tys. i więcej mieszk.	93	7	126
Wykształcenie			
Podstawowe	81	19	267
Zasadnicze zawodowe	88	12	261
Średnie	96	4	330
Wyższe	97	3	106
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	98	2	62
Prac. umysł. niż. szczebla	98	2	86
Pracownicy fiz.- umysł.	92	8	75
Robotnicy wykwalifikowani	91	9	87
Robotnicy niewykwalifik.	73	27	24
Rolnicy	88	12	59
Pracujący na własny rach.	95	5	53
Bierni zawodowo			
Renciści	90	10	132
Emeryci	88	12	172
Uczniowie i studenci	89	11	68
Bezrobotni	83	17	87
Gospodynie domowe i inni	86	14	58
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	93	7	174
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	95	5	74
sekt. prywat. poza rolnict.	93	7	153
prywatnym gosp. rolnym	89	11	72
Dochody na jedną osobę			
Do 275 zł	80	20	96
276-399	94	6	78
400-549	92	8	165
550-799	91	9	140
Powyżej 799 zł	95	5	177
Ocena własnych war. mater.			
Złe	90	10	319
Średnie	89	11	462
Dobre	91	9	183
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	89	11	55
Raz w tygodniu	91	9	488
1-2 razy w miesiącu	87	13	156
Kilka razy w roku	91	9	192
W ogóle nie uczestniczy	84	16	70
Poglądy polityczne			
Lewica	93	7	282
Centrum	93	7	239
Prawica	92	8	221
Trudno powiedzieć	79	21	221

Tabela 2. Kto był ofiarą tej zbrodni? 1 - Żydzi z Jedwabnego i okolic, polscy Żydzi, rodziny żydowskie i inne określenia wskazujące na to, że ofiarami byli Żydzi i tylko Żydzi; 2 - Żydzi i Polacy; 3 - Polacy; 4 - Inne określenia (%)

	1	2	3	4	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	78	10	3	1	9	866
Płeć						
Mężczyźni	81	9	3	1	6	425
Kobiety	75	10	2	1	12	441
Wiek						
18-24 lat	78	9	1	0	12	113
25-34	80	9	3	0	8	148
35-44	83	7	3	1	5	187
45-54	74	12	3	1	10	182
55-64	76	10	3	2	9	94
65 lat i więcej	75	11	3	0	11	141
Miejsce zamieszkania						
Wieś	79	8	3	0	10	306
Miasto do 20 tys.	81	11	2	2	3	108
20-100 tys.	77	9	3	1	10	156
101-500 tys.	79	11	0	0	10	178
501 tys. i więcej mieszk.	73	10	5	1	10	117
Wykształcenie						
Podstawowe	74	8	3	1	14	217
Zasadnicze zawodowe	83	6	2	1	8	230
Średnie	76	12	4	0	7	316
Wyższe	79	13	1	0	7	103
Grupa społ.-zaw. pracujący						
Kadra kier., inteligencja	81	12	4	0	3	61
Prac. umysł. niż. szczebla	79	11	3	0	7	84
Pracownicy fiz.- umysł.	83	11	1	2	3	69
Robotnicy wykwalifikowani	83	4	5	1	7	79
Robotnicy niewykwalifik.	63	6	0	0	31	18
Rolnicy	85	5	3	0	7	52
Pracujący na własny rach.	67	22	2	3	5	50
Bierni zawodowo						
Renciści	77	10	4	1	9	118
Emeryci	75	11	2	1	10	152
Uczniowie i studenci	77	7	0	0	16	60
Bezrobotni	79	8	3	0	10	72
Gospodynie domowe i inni	77	9	2	0	12	50
Pracuje w:						
inst. państw., publicznej	81	9	3	1	7	162
spółce właścicieli						
prywatnych i państwa	82	6	5	0	7	71
sekt. pryw. poza rolnict.	74	16	2	2	7	142
prywatnym gosp. rolnym	83	5	3	0	9	64
Dochody na jedną osobę						
Do 275 zł	86	7	3	0	4	76
276-399	79	10	1	0	10	73
400-549	75	12	4	0	8	151
550-799	77	8	3	1	11	128
Powyżej 799 zł	77	12	3	1	7	167
Ocena własnych war. mater.						
Złe	76	10	3	1	10	288
Średnie	80	9	2	1	8	412
Dobre	77	11	3	0	9	166
Udział w prakt. religijnych						
Kilka razy w tygodniu	70	9	6	4	11	49
Raz w tygodniu	79	9	2	1	8	447
1-2 razy w miesiącu	82	7	2	0	10	135
Kilka razy w roku	75	12	4	0	9	174
W ogóle nie uczestniczy	77	10	4	1	8	59
Poglądy polityczne						
Lewica	82	9	3	1	5	263
Centrum	75	12	2	1	10	223
Prawica	82	9	3	0	6	204
Trudno powiedzieć	71	8	3	0	18	175

Tabela 3. Kto, Pana(i) zdaniem, był sprawcą tej zbrodni? 1 - Wyłącznie Niemcy; 2 - Niemcy i Polacy; 3 - Wyłącznie Polacy; 4 -Inni, np. Rosjanie, Sowieci; 5 - Nie słyszeli o zbrodni w Jedwabnem

						(%)	
	1	2	3	4	Trudno powiedzieć	5	Liczba osób
Ogółem	28	17	10	5	30	10	964
Płeć							
Mężczyźni	32	17	10	6	27	7	457
Kobiety	25	17	9	3	32	13	507
Wiek							
18-24 lat	25	18	6	2	31	18	138
25-34	24	16	10	6	31	13	170
35-44	21	16	14	8	38	4	194
45-54	29	23	11	5	26	6	193
55-64	34	22	7	2	28	7	101
65 lat i więcej	41	9	7	3	24	16	167
Miejsce zamieszkania							
Wieś	32	11	7	4	33	13	352
Miasto do 20 tys.	27	16	13	5	27	12	123
20-100 tys.	28	19	7	6	30	9	172
101-500 tys.	25	25	12	4	27	7	191
501 tys.i więcej mieszk.	25	23	14	5	27	7	126
Wykształcenie							
Podstawowe	32	9	5	4	30	19	267
Zasadnicze zawodowe	28	16	7	6	31	12	261
Średnie	29	20	11	5	31	4	330
Wyższe	19	30	22	5	22	3	106
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja	14	32	25	3	24	2	62
Prac.umysł.niż.szczebła	20	18	18	4	38	2	86
Pracownicy fiz.- umysł.	24	14	10	4	40	8	75
Robotnicy wykwalifikowani	18	23	3	12	35	9	87
Robotnicy niewykwalifik.	30	12	5	0	26	27	24
Rolnicy	39	12	5	2	30	12	59
Pracujący na własny rach.	23	28	12	6	27	5	53
Bierni zawodowo							
Renciści	34	18	7	5	26	10	132
Emeryci	40	13	8	2	25	12	172
Uczniowie i studenci	26	17	8	2	35	11	68
Bezrobotni	28	12	9	11	23	17	87
Gospodynie domowe i inni	27	13	6	6	35	14	58
Pracuje w:							
inst. państw., publicznej	19	21	15	6	33	7	174
spółce właścicieli							
prywatnych i państwa	21	25	7	8	34	5	74
sekt. pryw. poza rolnict.	22	20	12	5	34	7	153
prywatnym gosp. rolnym	38	11	5	1	32	11	72
Dochody na jedną osobę							
Do 275 zł	28	11	11	6	25	20	96
276-399	32	14	13	11	25	6	78
400-549	34	19	5	7	27	8	165
550-799	30	18	8	2	33	9	140
Powyżej 799 zł	26	21	20	4	24	5	177
Ocena własnych war. mater.							
Złe	33	16	7	7	28	10	319
Średnie	28	17	10	3	31	11	462
Dobre	21	20	15	5	30	9	183
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	26	14	7	4	38	11	55
Raz w tygodniu	30	15	9	6	32	9	488
1-2 razy w miesiącu	29	18	10	2	29	13	156
Kilka razy w roku	25	22	9	6	28	9	192
W ogóle nie uczestniczy	29	17	19	1	18	16	70
Poglądy polityczne							
Lewica	29	19	12	5	28	7	282
Centrum	26	19	9	5	33	7	239
Prawica	34	22	8	5	23	8	221
Trudno powiedzieć	25	8	8	4	35	21	221

Tabela 4. Dnia 10 lipca w sześćdziesiątą rocznicę śmierci jedwabieńskich Żydów odbyła się w Jedwabnem uroczystość upamiętniająca to tragiczne wydarzenie. Czy Pan(i) interesował(a) się przebiegiem tej uroczystości, np. śledził(a) Pan(i) relacje z uroczystości w telewizji, w radiu lub w prasie, czy też nie? (%)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	38	61	1	964
Płeć				
Mężczyźni	37	62	0	457
Kobiety	39	59	1	507
Wiek				
18-24 lat	15	85	0	138
25-34	32	66	0	170
35-44	41	58	1	194
45-54	41	58	0	193
55-64	49	50	0	101
65 lat i więcej	48	48	4	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	36	62	1	352
Miasto do 20 tys.	36	64	0	123
20-100 tys.	46	53	0	172
101-500 tys.	32	67	0	191
501 tys. i więcej mieszk.	42	53	4	126
Wykształcenie				
Podstawowe	37	62	1	267
Zasadnicze zawodowe	33	65	2	261
Średnie	38	61	0	330
Wyższe	54	46	0	106
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	46	53	0	62
Prac. umysł. niż. szczebla	34	66	0	86
Pracownicy fiz.- umysł.	29	71	0	75
Robotnicy wykwalifikowani	35	65	0	87
Robotnicy niewykwalifik.	41	59	0	24
Rolnicy	46	53	0	59
Pracujący na własny rach.	34	61	5	53
Bierni zawodowo				
Renciści	44	54	1	132
Emeryci	49	47	3	172
Uczniowie i studenci	13	87	0	68
Bezrobotni	32	68	0	87
Gospodynie domowe i inni	38	59	0	58
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	36	64	0	174
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	42	58	0	74
sekt. pryw. poza rolnict.	36	62	2	153
prywatnym gosp. rolnym	40	59	0	72
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	24	75	0	96
276-399	45	55	0	78
400-549	36	64	0	165
550-799	40	59	0	140
Powyżej 799 zł	51	49	0	177
Ocena własnych war. mater.				
Złe	37	61	1	319
Średnie	37	61	1	462
Dobre	41	58	0	183
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	42	56	0	55
Raz w tygodniu	40	58	2	488
1-2 razy w miesiącu	31	67	1	156
Kilka razy w roku	38	62	0	192
W ogóle nie uczestniczy	39	61	0	70
Poglądy polityczne				
Lewica	46	54	1	282
Centrum	35	64	0	239
Prawica	45	52	2	221
Trudno powiedzieć	25	74	1	221

Tabela 5. Jak Pan(i) sądzi, czy takie wydarzenia, jak mająca miejsce 10 lipca z udziałem prezydenta Polski uroczystość w Jedwabnem, upamiętniająca sześćdziesiątą rocznicę tragicznej śmierci jedwabieńskich Żydów, oraz odprawione w maju przez polskich biskupów nabożeństwo przebiegające za zbrodnię w Jedwabnem przyczynia się do zbliżenia między Polakami i Żydami czy też nie? 1 - Przyczynia się do zbliżenia; 2 - Nie przyczynia się do zbliżenia

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	36	44	20	1000
Płeć				
Mężczyźni	33	48	19	475
Kobiety	39	40	21	525
Wiek				
18-24 lat	40	36	24	140
25-34	44	37	19	180
35-44	39	46	15	191
45-54	29	51	20	203
55-64	33	50	17	120
65 lat i więcej	33	42	25	166
Wykształcenie				
Podstawowe	31	46	23	354
Zasadnicze zawodowe	34	44	23	279
Średnie	43	41	16	291
Wyższe	46	43	11	76
Miejsce zamieszkania				
Wies	34	43	23	375
Miasto do 20 tys.	44	34	22	116
20-100 tys.	40	40	20	195
101-500 tys.	31	53	16	197
501 tys. i więcej mieszk.	39	44	16	117
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	59	39	2	46
Prac. umysł. niż. szczebla	44	49	7	86
Pracownicy fiz.- umysł.	44	35	21	91
Robotnicy wykwalifikowani	31	45	24	78
Robotnicy niewykwalifik.	30	38	33	40
Rolnicy	29	59	13	56
Pracujący na własny rach.	32	51	17	63
Bierni zawodowo				
Renciści	30	40	30	122
Emeryci	36	45	19	185
Uczniowie i studenci	45	38	17	66
Bezrobotni	31	44	25	122
Gospodynie domowe i inni	36	40	24	45
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	35	49	17	107
276-399	34	38	28	86
400-549	31	49	19	182
550-799	41	38	21	147
Powyżej 799 zł	44	46	10	156
Trudno powiedzieć	35	41	24	173
Odmowa odpowiedzi	36	41	23	137
Ocena własnych war. mater.				
Złe	34	45	21	319
Średnie	36	44	20	471
Dobre	40	41	19	210
Poglądy polityczne				
Lewica	35	51	14	316
Centrum	43	39	18	262
Prawica	39	49	12	170
Trudno powiedzieć	29	36	35	249
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	36	51	13	69
Raz w tygodniu	38	40	22	485
1-2 razy w miesiącu	31	51	17	156
Kilka razy w roku	38	44	18	196
W ogóle nie uczestniczy	34	47	20	92

Tabela 6. Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze.
Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?

	(%)			
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	39	39	21	964
Płeć				
Mężczyźni	38	45	17	457
Kobiety	40	34	26	507
Wiek				
18-24 lat	28	46	27	138
25-34	32	39	28	170
35-44	46	34	20	194
45-54	45	41	14	193
55-64	39	39	23	101
65 lat i więcej	42	38	19	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	34	41	26	352
Miasto do 20 tys.	34	41	26	123
20-100 tys.	40	42	18	172
101-500 tys.	45	36	19	191
501 tys. i więcej mieszk.	49	36	15	126
Wykształcenie				
Podstawowe	31	43	26	267
Zasadnicze zawodowe	31	45	24	261
Średnie	43	39	18	330
Wyższe	68	18	14	106
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	59	26	15	62
Prac. umysł. niż. szczebla	46	37	16	86
Pracownicy fiz.-umysł.	32	52	16	75
Robotnicy wykwalifikowani	37	46	18	87
Robotnicy niewykwalifik.	15	46	39	24
Rolnicy	33	42	25	59
Pracujący na własny rach.	46	37	16	53
Bierni zawodowo				
Renciści	37	41	22	132
Emeryci	44	35	21	172
Uczniowie i studenci	35	32	33	68
Bezrobotni	27	49	24	87
Gospodynie domowe i inni	44	32	24	58
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	43	42	15	174
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	41	42	17	74
sekt. pryw. poza rolnict.	40	40	20	153
prywatnym gosp. rolnym	38	37	25	72
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	27	48	25	96
276-399	33	51	16	78
400-549	38	41	21	165
550-799	47	39	15	140
Powyżej 799 zł	51	35	13	177
Ocena własnych war. mater.				
Złe	34	43	23	319
Średnie	38	40	22	462
Dobre	51	31	19	183
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	40	38	22	55
Raz w tygodniu	42	40	18	488
1-2 razy w miesiącu	33	36	30	156
Kilka razy w roku	35	44	21	192
W ogóle nie uczestniczy	44	33	24	70
Poglądy polityczne				
Lewica	43	40	17	282
Centrum	35	45	20	239
Prawica	52	36	12	221
Trudno powiedzieć	26	36	38	221